

Az erdőgazdaságok ásványvagyron kezelése a mellékhaszonvételek/mellékhasználatok között a XIX-XX században (szakirodalom alapján)

(Handling Mineral Assets during Forest Minor Production in the XIX-XX Centuries (Based on Literature Review))

Fülöp Viktor Géza*

Soproni Egyetem
Erdővagyongazdálkodási és Vidékfejlesztési Intézet

Kivonat

A tervszerű erdőgazdálkodás és a bányászat gazdasági kapcsolata Európában és Magyarország területén, a XVIII-XIX. századra vezethető vissza. Ennek a kapcsolatnak, az erdőgazdálkodás szempontjából történő áttekintése az értekezés célja, elsősorban a XIX és a XX. század közepéig vonatkozóan. Az kezdeti korszakban az erdőgazdálkodás célja megfelelő mennyiségű és minőségű bányafával ellátni folyamatosan az érc- és nemesfémbányákat a Magyar Királyság területén. Később, ez a feladat háttérbe szorult, majd megszűnt, az erdőgazdálkodás céljai megváltoztak. Az uradalmi és kincstári erdőgazdálkodás során viszont mellékhasználatként, a nemérces ásványi nyersanyagok kitermelése folyamatosan megfigyelhető. Ezekre jó példákat lehet találni az erdélyi székely közösségi erdőgazdaságokban, valamint a XX. század első felének uradalmi gazdaságaiban. Döntő szerepet az ilyen erdei melléktermékeknel, a források alapján, a mészkő kitermelése és az ebből készített égetett mész, mint piacképes késztermék játszik. Több forrásban esik szó még homok, és kavics esetleg szén bányászatáról. A történeti jellegű feldolgozások vizsgálata során kitűnik, hogy nem lehet egyértelmű növekedés vagy csökkenési trendről beszélni, az erdőgazdaságok működéséhez társuló bányászati tevékenység kapcsán, hanem erősen történeti kortól függő változó, mely hol előtérbe kerül, hol háttérbe szorul. Napjainkban az erdei mellékhasználatok között alig akad példa bányászati tevékenységre, ennek okai további kutatás és vizsgálat tárgyát képezhetik.

Kulcsszavak: erdei mellékhaszonvételek, erdei mellékhasználat, bányászat, ásványvagyron

Abstract

The economic relationship between planned forestry and mining in Europe and Hungary began in the XVIII-XIX. Century. The purpose of the dissertation is to investigate this relation from the forest management point of view, especially up to the middle of the XIX and XX. Century. In the early era, the aim of forestry was to continuously provide the precious metal mines with wood on the area of the Hungarian Kingdom. Later, this task became less important and then disappeared, the goals of forest management have changed. In forestry and treasury forestry operations, however, as a secondary use, the extraction of mineral raw materials can be observed continuously. These examples can be found in the "székely" community forest farms and the farms of the lordships in the early 20th century. Such

---

* fulop.viktor.geza@phd.uni-sopron.hu

forest by-products are according to sources, limestone extraction and the resulting fired lime which plays a dominant role as a marketable end product. Other sources report about sand, gravel and possibly coal mining. When examining historical sources, it can be seen that it is not possible to speak of a clear growing or declining trend in relation to the mining activity associated with forestry farm operation, but rather about a variable that is highly dependent on historical age, being sometimes in the foreground or in the background. There is hardly any example of mining activity among the forest minor production, the reasons for which further studies have to be carried out.

Keywords: forest minor production, mining, minerals

1. Bevezetés

„Állami erdőgazdaságok ásványvagyon gazdálkodásának értékelése” című kutatómunka megkezdésekor felmerült kérdésként, hogy a két iparág kapcsolata az általánosan ismert történeti-gazdasági eseményeken túl, milyen módon alakult az elmúlt századok során. A cél egy olyan szakirodalmi áttekintés volt erdő- és bányá-gazdaságtörténeti szempontból, melyben megjelenik a nem ércásvány bányászati tevékenység, mint erdei mellékhaszonvétele. A források további támpontot jelenthetnek, a doktori téma további kibontásában, valamint a jelenlegi helyzet elemzésére vonatkozó, múltban gyökerező, szemléletmódot alakító tényezők megértésére, és felismerésére is válaszokat.

2. Fakitermelés, az erdőgazdálkodás a bányászat szolgálatában

A bányászat és az erdőgazdálkodás évszázadokon keresztül szorosan összefüggő, egymástól elválaszthatatlan tevékenységek voltak a Kárpát-medencében. A XX. század közepéig jellemzően a mélyművelésű bányák akna- és vágatbiztosításához használt, nagy mennyiségű bányafa megtermelése fontos az erdőgazdálkodásban, amelynek a stratégiai ágazat támogatása volt az elsődleges célja, valamint a tartamos gazdálkodás feltételeinek megteremtése.

A bányában használt biztosítási technológiák fejlődésével, az acélananyagok felhasználásának megemelkedésével (csúszóíves idomacélok, hidraulikus táмок megjelenése), a két műszaki-gazdasági terület külön fejlődési pályára került, az erdészeti- és faipari szegmensben is más célirányok kerültek előtérbe, és élveztek a továbbiakban prioritást.

Megállapítható, hogy az erdőgazdaságok területén fellelhető és esetlegesen felszabadítható ásványvagyonról is kevés szó esik, pedig nem új keletű dolog lenne, ha a gazdaságok egyszerű gyakorlati okokból kifolyólag sem feledkeznének meg erről a különleges potenciálról.

3. Erdei mellékhasználatok

A fakitermelés melletti bányászati tevékenységek az erdészeti hasznosításban nem számítanak modernkori új eljárásnak. Az erdei mellékhasználatok vagy másnéven mellékhaszonvételek között már a korábbi századokban is számon tartott, kiegészítő termelési forma volt.

Az 1960-1970-es évek erdészeti szakirodalmi viszont csoportosítás szerint nem tartja súlyozottan számon a mellékhasználatok között. Erdészeti Vadászati Faipari Lexikon szerint az erdei mellékhasználat meghatározásába a következő tevékenységek tartoznak:

„Az erdő fő terméke a fa. A fán kívül azonban az erdőnek sok egyéb olyan terméke van, melyek a főtermék előállításának sérelme nélkül hasznosíthatók. Az ilyen termékeket a főtermék mellett másodlagosan hasznosíthatjuk, és szaknyelven erdei mellékterméknek, a velük kapcsolatos tevékenységet pedig erdei mellékhasználatnak v. erdei mellékhaszonvételeknek nevezzük. Ilyen mellékhasználatok: a gyantatermelés, a cserzőanyag

termelés, a vadászat, a halászat a faszénégetés, a mészégetés, az erdei gyümölcsök, a gombák, a gyógynövények, a díszítőanyagok gyűjtése, a nádtermelés stb. Az erdei melléktermékeknek a főtermék, a fa termelésének sérelme nélkül történő fokozottabb hasznosítása jelentős mértékben folyik hazánkban is.” (Ákos et al., 1964, p.156)

Ugyanezt a szemléletmódot tükrözi az 1965-ben megjelent „Erdei melléktermékek gyűjtése és felhasználása” című kötet, melyben az agrárjellegű termelési ágazatokat taglalja:

„Könyvünkben nem foglalkozunk az összes erdei melléktermék termelésének és feldolgozásának fejlesztésével, hanem csak a következő ágazatokra térünk ki: Erdei gyümölcsök / Erdei gombák / Erdei gyógynövények / Erdei díszítőanyagok / Aprófaáru-, vessző-, és botanyagok / Növényi cserzőanyagok / Nád- és gyékénytermelés és feldolgozás / Fűztermelés és feldolgozás / Nyersgyanta termelése / Illóolaj-tartalmú alapanyagok termelése.” (Lukács et al., 1965, p.3)

4. A bányászat

A bevezetőben ismertetett, a bányászat és az erdőgazdálkodás között kapcsolódási pontokon felül ki kell térni néhány bányatörténeti sajátosságra is, mely szerint az ásványkitermelési módoknak milyen megítélése és jogi háttere volt a történelem során. Pontosítani kell a bányászat fogalmának meghatározását, a múltban, a klasszikus értelemben vett bányászati tevékenységet a középkorból eredeztetően.

A nemesfémérc valamint az egyéb ércek kitermelése volt az egyik szegmens, míg a sóbányászat volt a másik ága a bányászatnak, e kettő a regaléjövendelmeket gyarapította, szervezetük, munkájuk kamarákba tömörülve zajlott.

Ezzel szemben az építő-alapanyagok kinyerésére létesített kitermelőhelyek a nemesi és más jellegű uradalmi birtokok voltak, ahol erdőgazdálkodás, mint főtevékenység mellett bányászat valamint ásványanyag feldolgozás is megjelent melléktevékenységként. Erre példa már a XX. század eleje-közepének uradalmi gazdálkodás modernizációja során pl. a felnémeti mészkőbánya és –feldolgozó:

„1945 előtt Felnémet határa, így a meredek mészkőfallal határolt Berva-völgy is, az érsekségi uradalom tulajdona volt. 1934-1935-ben keskeny nyomtávú vasutat létesítettek a fakitermeléshez. A felnémeti vasútállomás és fűrésztelep közé eső területen hatkamrás, Farkas-rendszerű mészégető kemencét épített az érsekség, melyhez a naponta szükséges kb. 20 m³ nyersanyagot a Berva-völgyben kezdték kitermelni, később napi 40-50 m³-re növelték, s a sajt szükségletükön túl már az Ózdi Kohászati Műveknek is szállítottak mészkövet”(Kun, 1996, p.599).

Az idézett forrás alapján megállapítható, hogy primer művelés ág miatt, nevesül fakitermelésből származó alapanyag szállítására épített vasút mellett, szekunder tevékenységként mészkőbányászat és mészégetés települt, települhetett a nagyobb magán vagy egyházi birtokokon.

5. Mellékhaszonvétele, bányászat Erdélyben

Erdélyben szintén lehet a mészkőbányászatra, mészégetésre több példát találni az előbbinél korábbi történelmi időszakokra vonatkozóan, de a mellékhasználat során felmerülő problémák is megfogalmazásra kerülnek:

„A fa ilyen irányú felhasználása közvetlenül nem kapcsolódik a településekhez, tehát a legtávolabbi erdőrészekben is kialakulhattak szén- és mészégető, továbbá hamuzsírfűző helyek. Itt a fafaj (elsősorban kemény lombfa), illetve a mészégetéshez a mészkő

jelenléte volt a meghatározó. Ahol viszont az égetők megtelepedtek, ott az erdőt szinte teljesen elpusztították, hiszen nem volt kifizetődő még a 200-300 m-ről való szállítás sem. Tevékenységük nyomán intenzíven kiélt (legtöbbször állatokat is tartottak, netalán az erdőt gyűjtogatták) „szigetek” keletkeztek. A tevékenységben önmagában legfeljebb a termék eladhatatlansága jelentette a féket. Az erdészeti igazgatás igyekezett a hullfa, a kiszáradt faegyedek, netalán a a vágásterületeken visszamaradt ágak, gallyak irányába terelni ezt a tevékenységet.” (Oroszi, 1995, p.15)

További erdélyi példa még az 1879. évi erdőtörvény utáni állapotokat, gazdálkodási módokat bemutató Erdészettörténeti közleményekben megjelent írás, mely a mellékhasznvételeket röviden számba veszi, valamint a fejezet végén röviden kitér az ásványvagyon kitermelésére is: A különböző erdei gyümölcsök gyűjtése és értékesítése nem a szász etnikumhoz kötődött, hanem a csángókhoz és a cigányokhoz. Ezt az arra alkalmas részeken kiterjedten üzték is, mivel a városok a szamócára, málnára stb. általában jó piacot kínáltak. A cserkéregtermelés elsősorban Nagy-Küküllő megyére volt jellemző. A városok tímársága számottevő fogyasztónak számított. Így a cserkéreg eladhatósága mindig a tímáripár pillanatnyi helyzetétől függött. Távolsági, netalán külföldi (németországi) piacokra való szállítás ugyanis nem volt kifizetődő (miként azt egy-két próbálkozás bebizonyította). A taplógyűjtés viszont Brassó környékén jó üzletnek bizonyult. A bükkfataplót egy helyi cég németországi kivitelre vásárolta fel, ahol a taplóval a folyami hajók bordahasadékait tömítették. Érdekes erdei mellékhasználatot jelentett Segesvár környékén a vadalanyok, a vackorfa és egyéb gyümölcsök csemetéinek (magoncainak) gyűjtése. Ezt a város szabályozta és engedélyhez kötötte, és így belőle némi bevételre is szert tett.

Végül az ásványi mellékhasználatok közül az üvegyártáshoz szükséges homok és a tégláégetésre alkalmas agyag bányászatát említjük meg. Az előbbi Fogarasra, míg az utóbbi a szászföldi síkságokra volt jellemző. (Erdészettörténeti közlemények, 2004, pp. 72-73)

Az erdélyi uradalmi és magánerdőgazdaságoknál a fentiekben jól megfigyelhető, hogy az ásványvagyon hasznosítása az erdőgazdaságok területén az idő előrehaladtával fokozatosan növekedett. Szakirodalomban történik utalás a kincstári erdők területén létező és működő bányák, ezek a jövesztett anyag tekintetében elég széles palettán mozogtak. Lehetek mészkő-, homok-, kavics- de akár szénlelőhelyek is:

„Erdei mellékhasználat alatt értik a fa kivételével az erdőből származó hasznosítható összes növényi, állati és ásványi terméket. Az ásványi termékek, így a mészkőbányák, szénbányák mostani tárgyunktól elvezetnének, csak jelezzük, hogy az erdélyi bányák egy része is kincstári területen volt.” (Oroszi, 1993, p. 94)

6. Bányászat az erdőgazdálkodóknál, a mellékhasználatnál

A homokbányászat illetve mészkőbányászat az erdőgazdálkodás történetében betöltött szerepére jó példa, hogy az Erdészeti Vadászati Faipari Lexikon külön szócikkben foglalkozik a bányászattal, erre mutat rá a „homokbánya” szócikk, valamint a mészkőbányászatnak külön szócikkkel rendelkezik, részletezve a művelési módokat illetve a jövesztés formáit:

„Mészkőbányászat. Erdőgazdaságainkban a M.-ot külszíni fejtéssel végzik. Ennek három kialakult formája van: a) felszíni kőfejtés, a szállítópályák kötelében az erdőtalaj felszínén lévő, rendszeres bányászatra mennyiségénél fogva nem alkalmas mészkőanyagok talajtól való elválasztása és összeközelítése; b) fészítővassal történő kőfejtés; a víz és fagy hatására meglazult sziklatömböknek 1,5-2 m hosszú acél fészítővassal történő szétfeszítése és összeközelítése; c) tulajdonképpeni rendszeres bányaművelés robbantással.” (Ákos et al., 1964, p.465)

Nem csak a mészke és az ebből előállított égetett mész jelent meg a történelem folyamán, mint erdei melléktermék, hanem erdőgazdaságok területén művelet egyéb ásványbányákból kikerülő homok és építési kő. Pécs városi kezelésű erdeiben ilyen jellegű tevékenység is folyt a XX. század első felében, erre vonatkozóan maradtak fent források:

„A városi erdő területén volt kő- és homokbányákat az erdőhivatal részben bérleti úton hasznosította. A kantavári feketemárvány-bányát csak 1939-ben, a tettyei mészkebányát 1929-ben vette házi kezelésbe. A vár4os kőszükségleteinek a kielégítésére a kozári kőbányát 1930-ban nyitotta meg. A homokbányákban a termeléseket a harmincas évek elején már leállították.” (Kollwentz, 1998, pp.119-120)

Kitűnik, hogy a mészkebányászat és mészégetés, mint erdei mellékhasznóvétel folyamatosan előkerül a történelem folyamán, és vizsgálat tárgyát képezi a gazdálkodás során. Azt is látni lehet a feldolgozott források alapján, hogy általában rentábilisnak tekintik a termelést megfelelően kiegészítő, jövedelmező ágként. A mellékhasznóvételre és azon belül a mészégetésre vonatkozó megállapítások az erdészeti lapok 1948. évfolyamában Iby (*Pankotai – az EMK Útépítéstani, Szállítástani Tanszékének egyetemi tanára, rektor*) Gábor részéről történtek. Megkülönböztet elsődleges mellékhasznóvételt illetve másodlagos mellékhasznóvételt. Általánosságban a mellékhasznóvételről a következő gondolatokat fogalmazza meg:

„A mellékhasznóvételeket két csoportba oszthatjuk. Először azokra a tevékenységekre, amelyek a faállomány létezésével, valamint az erdőgazdálkodással, azaz a faállomány nevelésével vagy használatával közvetlenül összefüggnek. Másodszor azokra, amelyek nem függenek össze az állomány létezésével, nevelésével vagy használatával, hanem kizárólag az erdőbirtok területének egyéb tartozékaként hasznosíthatók. Hogy például éljek: elsődleges mellékhasznóvétel a gomba értékesítése, mert hisz az ehető gombák legnagyobb része a faállomány által védett erdőtalaj terméke, tehát az erdő létezését okvetlenül feltételezi.

Nem elsődleges mellékhasznóvétel azonban már pl. egy erdőbirtokhoz tartozó bazaltbánya, földfestékbánya, halastó stb. Vannak olyan mellékhasznóvételek-, amelyek tartozhatnak mind az első, mind a második csoportba.” (Iby, 1948, p.85)

A másodlagos mellékhasznóvételek közé sorolja a szigorúan vett ásványbányászati ágazatokat, ezekkel a tevékenységekkel kapcsolatban kritikát fogalmaz meg:

„Az erdőgazdálkodás kötelessége, hogy az elsődleges mellékhasznóvételeket, amíg azok egyúttal az erdő javát is szolgálják, célszerűen kiépítse, viszont a másodlagos mellékhasznóvételektől, mint az erdőgazdasági szakmától távol eső tevékenységtől, a lehetőséghez képest szabaduljon.” (Iby, 1948, p.87)

Érdekes módon a mészkebányászatot valamint az ehhez kapcsolódó mészégetést mégis az elsődleges mellékhasznóvételek közé illeszti. Ennek oka, hogy a hegyvidéken történő faállomány tisztításából keletkező rőzsét lehetőleg a legkisebb mértékben közelíti, de nem szállítja el, és felhasználja a helyben bányászott mészke égetésére:

„Ilyen értékesítési eljárás egyike a hegységek mészkebányáiból kikerülő mészke nek a rőzse felhasználásával a helyszínen való kiégetése és az égetett mésznek, mint forgalomképesebb árunak, piacra szállítása. Nem közömbös, hogy azt — ha má r a mészégetéssel foglalkozunk — racionálisan vagy helytelenül oldjuk- e meg. Célszerű megoldás esetén ugyanis a tisztítás elvégzésén felül még jövedelmet is biztosít az erdőgazdaság részére, amely azután költségesebb állományápolási munkákra fordítható.” (Iby, 1948, p.88)

A feldolgozott erdészettörténeti, bányatörténeti munkákból látható, hogy az erdőgazdálkodóknak a történelem folyamán valamilyen módon mellékhaszonvételeként gazdasági látóterükbe került a bányászati tevékenység. Szóbeli beszámolók alapján az 1970-es évek erdészeti átszervezését követően az állami erdőgazdaságok zöme rendelkezett bányavagyonnal, és jelentős részüket nemfém ásványok kitermelésével is foglalkozott. Ezeknek célja főleg a saját műszaki jellegű felhasználás volt. Második és többi bekezdés.

7. Az erdőgazdaságok bányáinak vagyonkezelése

Napjainkban az állami erdőgazdaságok által üzemeltetett, és vagyonkezelt területen (erdők, erdőgazdálkodás célját közvetlenül szolgáló egyéb területek, és egyéb területek) a konkrét vagyonkezelés rendezése egyre hangsúlyosabb szerepet kap. (Ide tartozhatnak a saját vagyonban lévő bányák, MNV-től vagyonkezelésbe vett vagy kapott bányák.)

Az erdőgazdaságok vagyonkataszterében, bánya, anyagnyerő hely és célkitermelőhely is szerepelhet, ennek lehet oka, a múltból megmaradt vagyon kezelése, számottevő hasznosítás nélkül. Számos esetben az anyagnyerőhely létesítése megtörtént, akár több évtizeddel korábban, viszont ennek üzemszerű művelése, az ásványi nyersanyag megfelelő megkutatása és előzetes felmérése nem történt meg. Ebből következően az onnan kinyert ásványvagyon mennyiségéről, a kitermelés intenzitásáról, módjáról és követhetőségéről adat, információ sokszor nem áll rendelkezésre vagy csak helyi szinten.

Az utóbbi évek jogszabályváltozásainak sora egyre inkább arra kényszeríti a társaságokat, hogy akár az erdei szállító utak karbantartásakor vagy új utak kialakításakor, a beépítésre kerülő kavics vagy kőzúzalék származási helyéről, forrásáról is számot kell tudni adni.

A megváltozott körülmények között célszerű lehet ezeket az „anyagödröket” legalizálni, és nagyobb volumenű beruházások esetén számításokat végezni arra vonatkozóan, hogy az erdőgazdaság által kezelt területen kialakított bányatelken érdemes-e a művelést elindítani vagy folytatni.

Ezeket a bányákat az erdőgazdaságok a továbbiakban sokféle módon hasznosíthatják, saját üzletkörükben, üzemi útjaik/vasútjaik további felújításához maguk művelik, vagy bérbe adják. Sok esetben stratégiai tartalékként tartják csak ezeket, és nem művelik.

8. Gazdasági lehetőségek a jövőre vonatkozóan

Látható a történeti áttekintésből, hogy kutatásra, *vizsgálatra-elemzésre* érdemes lehet a gazdasági potenciál, erdőgazdálkodást támogató (pl. útépítés saját anyagból) lehetőségeinek újbóli feltárása, esetleg a régi anyagásvány kinyerő helyek meghatározása, felmérése, majd állásfoglalás kialakítása arra vonatkozóan, hogy érdemes-e legalizálni termelés szempontjából, és műszaki üzemi tervet készíteni a további hasznosításra.

A gazdasági- és ezen belül az vagyongazdálkodási trendeket figyelembe véve megállapítható, hogy a költségoptimalizálás, a saját erőforrások minél jobb hatásfokú kihasználása manapság elengedhetetlen a versenyszférában, és az állami szektorban is.

Felhasznált irodalom

Ákos, L., Babos, I., Bakkay, L., Balassa, Gy., Barlai, E., Bobok, L., Dérföldi, A., Csöre, P., Dylski, A., Harcsai, L., Káldy, J., Keresztesi, B., Kopeczky, F., Lukács, I., Pankotai, G., Sali, E., Tompa, K., Vágó, Ö., Zágoni, I. (1964). *Erdészeti Vadászati Faipari Lexikon*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

- Bründl, L., Felcser, G., Földes, S., Horváth, E., Kovács, L., Lukács, I., Retscher, S., Végh, K. (1965). *Erdei melléktermékek gyűjtése és felhasználása*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Kun, B. Benke, I.(szerk.), Reményi, V.(szerk.) (1996). *A magyar bányászat évezredes története II. kötet*, (III. Érc- és ásványbányászat 599 p.), Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest
- Oroszi, S. (1995). Emlékezés a székely közösségek erdőire, *Erdészettörténeti közlemények XVII*, 1995, No. 17, 15 p.
- Kollwenz, Ö.,(1998) Pécs szabad királyi város erdeinek és az ott folytatott erdőgazdálkodásnak a története, *Erdészettörténeti közlemények*, 1998, No. 36, 119-120 pp.
- Oroszi, S. (1993). Kincstári erdőgazdálkodás Erdélyben 1867-től 1918-ig, *Erdészettörténeti közlemények*, 1993, No. 9, 94 p.
- Erdészettörténeti közlemények (2004). Az 1879. évi erdőtörvény alapján történő gazdálkodás, No. 63, 72-73 pp
- Iby, G. (1948). A mészégetés, mint erdőgazdasági mellékhaszonvétel, *Erdészeti Lapok*, vol. 84, 85-88 pp.

